

POLJOPRIVREDNE PRILIKE NA OTOCIMA ZADARSKOG ARHIPELAGA

Godine 1960, 1961, 1962, imao sam prilike da uz pomoć Jugoslavenske Akademije s drugom Pavlom Vrbanom, prođem većinu otoka zadarskog arhipelaga, koji na sjeveru počinju s Premudom, završavaju na jugu Vrgadom, koja se nalazi sučelice selu Drage i Vranskom jezeru na dalmatinskoj obali. Od otoka ove skupine sabrani su podaci za Silbu, Olib, Premudu, Škardu, Ist, Molat, Rivanj, Zverinac, Sestrunj, Pašman, Ugljan, Iž, Ravu, Vrgadu i sjeverni dio Dugog otoka. Ovi otoci se pružaju u pravcu dinarskih planina, a podloga im je kredni vapnenac i dolomit. Zbog specifičnih pedoloških, klimatskih, biljnogeografskih, poljoprivrednih, demografskih i drugih prilika, često su ih proučavali geografi, geolozi, botaničari, ekonomisti, slavisti šumari, poljoprivrednici i drugi stručnjaci. Najviše im je pažnje posvetio pokojni dr. Ivo Rubić, sveučilišni profesor u poznatoj knjizi: »Naši otoci na Jadranu«, koja je izašla 1952. godine i u publikaciji »Iz antropogeografske problematike zadarskog arhipelaga« izdanog u ljetopisu Jugoslavenske Akademije knjiga 62. god. 1957.

Jadranski otoci zadarske skupine u privrednom i kulturnom pogledu još su prilično zaostali, što je uglavnom posljedica njihovog izoliranog položaja, zatim historijskog razvoja, nepovoljnih pedoloških i klimatskih prilika, nedovoljnog broja škola i zdravstvenih ustanova. K tome dolazi nedovoljna upućenost u napredniji rad u poljoprivrednoj proizvodnji, nesigurnost u prinosima, loše saobraćajnice i drugo. Elektrifikacija, kanalizacija, izgradnja velikih cisterna, turističkih objekata i pogona za preradu poljoprivrednih proizvoda (uljara i vinara) vrši se prema raspoloživim nedovoljnim investicijama u skromnoj mjeri tek posljednjih godina. Zbog industrijalizacije privrednih centara na jadranskoj obali sve više se osjeća i nedostatak mlade radne snage, koja zbog nesigurne i slabe zarade u poljoprivredi odlazi u druga zanimanja (industriju, rudarstvo, zanatstvo, ugostiteljstvo, građevinarstvo, trgovinu, pomorski saobraćaj i drugo). Napuštanje poljoprivredne djelatnosti, koja uz rad u šumarstvu i ribarstvu predstavlja na sjevernoj skupini dalmatinskih otoka glavno zanimanje, stavlja poljoprivredu u sve teži položaj. Da mladež bježi od motike shvatljivo je s ekonomskog, socijalnog kao i psihološkog gledišta, ali je vrlo nepovoljno za privatni razvoj otočja.

Po površini najveći je otok Dugi (114,4 km²), zatim Pašman (63,3), i Ugljan (51,8), Olib (26,1), Molat (22,8), Iž (17,5), Silba (15), Sestrunj (11), dok je površina ostalih ispod 10 km² a najmanji su Škarda, Rava i Vrgada sa manje od 4 km². Po broju stanovnika najjače je naseljen otok Ugljan sučelice Zadru sa oko 161 žiteljem na km², zatim Vrgada, Iž i Rava sa više od 80, Pašman sa oko 60 stanovnika na km² dok je na ostalim otocima zadarske skupine gustoća manja od 50 stanovnika na km². Na jedno domaćinstvo dolazi prosječno oko 3,7 članova. Najviše se iz mora izdiže Ugljan (288), Pašman i Dugi (274—273 m), zatim Sestrunj, Žut, Iž, Ist i Molat (186—142 m), dok visina ostalih otoka varira između 72 (Olib) do 117 m (Zverinac).

Naselja ima skupnih i raštrkanih kao i takvih, koja gledaju na dva mora i imaju dvije luke (bimaris), a od ovih drugih imaju razvijeniji turizam. Neka se naselja odlikuju solidno izgrađenim kućama, asfaltiranim putevima, velikim cisternama povrh naselja, čemu mnogo pridonose novčanim sredstvima i rođaci u iseljinstvu (Božava, Ist, Iž, Veli, Silba i dr.).

U pogledu poljoprivrednih kultura najjače su, prema podacima (dobivenim susretljivošću inž. V. Gregova, poljoprivrednog savjetnika u Zadru) zastupani pašnjaci. Bez Kornata, otoka Žut i Lavdare ima ih oko 20.000 ha i šume oko 12.300 ha. Voćnjaka (pretežno maslina) ima oko 5000, a vinograda oko 1700 ha.

Poljoprivredu sa šumarstvom i ribarstvom ubrajamo među najvažnije privredne djelatnosti na spomenutim otocima. Za njih je značajan ekstenzivan način

obrađivanja i ispaše, a u pogledu šuma s manjim izuzecima česta bezobzirna sječa drveta za gorivo, a mladica i lišća za ishranu stoke. Sječa je nesreća za naš krš. Posljedica sječe crnike, kresanje mladica i brsta, zatim nestručne bezobzirne ispaše, pa čak i paleža, (na školjima bez ikakva nadziranja) velike su neobrađene površine, pokrivene zimzelenom makijom. To je degradirana crnogorična šuma i šikara pomiješana s listopadnim grmljem, koja postepeno dalje *degradira u niske šikare poznate pod imenom gari, koje se dalje pretvaraju u puste kamenjare, izložene ispiranju tla, jakoj insolaciji u doba čestih suša, zatim vjetrovima, tako da postepeno, u prvom redu zaslugom čovjeka, prelazi u goleti*. Na kamenjarima vegetiraju još samo niski grmići kadulje, omana, marulje, smrća, smilja, bušince, crenjuše, pelina, goromuša vlaske i drugog bilja, koje je priroda obdarila posebnom gradom i svojstvima u borbi protiv suše, ishlapljivanja, ugriza, žege, naglih bujica i drugih nepogoda. (Pobliži podaci o vegetaciji, rasporedu kultura i drugog nalaze se u štampi kod Jugoslavenske Akademije).

U klimatskom pogledu ubrajamo ove otoke u semiaridno eumediteransko područje s godišnjim prosjekom od oko 800 mm oborina, od kojih na vegetacijski period od marta do septembra otpada u povoljnim godinama oko 400, a u sušnim polovica i manje oborina. Tako 1962. godine kroz pet mjeseci nije bilo kiše. Na našim, za turizam vrlo povoljnim otocima, kronični nedostatak vode najvažniji je problem u poljoprivredi.

U posebnom radu prikazana je problematika pojedinih otoka, no zajednička je značajka gotovo svima zaostala agrotehnika i prekomjerno iskorištavanje pašnjaka. K tome dolazi još uništavanje mladica za potrebe stoke, prekomjerna sječa, nedovoljna borba protiv biljnih i stočnih bolesti, nedostatak poljoprivrednih zadružnih organizacija, slaba ishrana ovaca preko zime i slaba higijena staja i torova. Ovamo spada i nedostatak vodoopskrbnih objekata, dobrih puteva, elektrifikacije, zatim ugostiteljskih i trgovinskih radnji, kanalizacije, spremišta za konzerviranje krme, otpadaka voćarstva i vinogradarstva i drugo. I česta rasparčanost parcela pridonosi slabijem iskorištavanju zemljišta. Ako spomenemo još i nedovoljan broj osnovnih škola i zdravstvene službe, a posljednjih godina sve veću oskudicu na mlađoj radnoj snazi, dobivamo jasnu sliku o uzrocima privrede i kulturne zaostalosti naših otoka.

Otočani se pretežno bave zemljoradnjom i ribarstvom, a od stoke su brojčano najjače zastupane ovce. Njihov se broj na žalost stalno smanjuje, a time i njihovi dragocjeni proizvodi pa i gnoj koji je potreban različitim kulturama.

Masline su najvažniji proizvod osobito na Pašmanu, Ugljanu, Dugom Otoku, Molatu, Sestrunj i Škardi, povrće na Ugljanu (izvori žive vode), vinogadi na Olibu, Pašmanu i Dugom Otoku. Olibljani su racionalni drvari i šumski gospodari, a uz Silbu i Molat imaju i zadružnu siranu u kojoj izgrađuju kvalitetan ovčji sir.

Iščani i Silbanci su poznati kao pomorci, a Kaljani na Ugljanu i Saljani na Dugom Otoku kao najbolji jadranski ribari. Turizam se počeo jače razvijati na Silbi, Ižu Velom, Božavi na Dugom Otoku, Pašmanu i Ugljanu, a uz nešto investicija i pomoć stanovnika ima vrlo povoljne izgleda na svim otocima. Najbolja su naselja sa šumicom, a ne kao npr. Sestrunj, Premuda i neka naselja na Dugom Otoku, na brijegu. Na otoku Rava, koji je zaštićen od bure i juga, pored maslina dobro uspijevaju i agrumi.

Stočarstvo je, u odnosu na prijašnja vremena, znatno nazadovalo. Krupne stoke (goveda, konji, magarci) gotovo i nema, osim rijetkih izuzetaka. Od sitne stoke preostale su nakon zabrane držanja koza (radi očuvanja vegetacije) samo ovce i svinje. Otočani drže za potrebe kućanstva i perad. Najbrojnije su ovce, kojih ima najviše na Molatu, Olibu i Silbi, gdje posluju i zadružne sirane, zatim na Ugljanu, Pašmanu i Dugom Otoku. Na kornatskim pak školjima, kamo ih šalju stočari Murtera i Dugog otoka, žive kao pustopašice u poludivljem stanju. Nekada su domaćinstva držala po 20 do 50 i više ovaca, a danas su rijetka domaćinstva sa više od 5 ovaca. Ovca je za naše otoke jedini izvor mlijeka, sira i vune a i glavni producent mesa i kože. Stoga treba sve poduzeti, da ju se brojčano i kvalitetno unaprijedi.

Ovce se jagnje od siječnja do ožujka, a janjad odbija nakon 40—60 dana. Ovce se pripuštaju od polovice augusta do oktobra. Strižu ih oko polovice juna a na

nekim otocima već krajem travnja ili u maju. Jalove ovce i janjad neki drže od aprila do jeseni na susjednim školjima, obraslim makijom.

Eksterijer, uzrast i proizvodnja svojstva otočkih ovaca koje ubrajamo u grupu dugorepih pramenki, ogledalo su nepovoljnih proizvodnih prilika na otocima. Ekstenzivna način držanja ovaca na zakorovljenim pašnjačkim površinama, često izgorjelim od suše na kojim ovca jedva nalazi uzdržinu hrane i gladuje, odražuje se na njihovu eksterijeru i fiziološkim svojstvima. To najjače dolazi do izražaja kod najsitnijeg soja pramenke, koja životari na golim kamenjarima naše ribom bogate Mikronezije, na školjima Kornatskih otoka. To su sitne pramenke, oko 45 cm visoke. Na Silbi, Olibu, Ižu i tamo, gdje se ovce pored ispaše u ograđenim prostorima (morcirama) dohranjuju i iz ruke, one su krupnije 55 i više cm visoke i oko 25—30 kg teške. (Pobliži opis u spomenutom radu Akademije).

Suše, gladovanje ljeti i potkraj zime, zatim i paraziti uzrokuju češću jalovitost, pobacivanje i malu težinu janjadi kod poroda.

Mliječnost ovaca je skromna, jer ovce daju zajedno s posisanim mlijekom za vrijeme mužnje kroz 3—4 mjeseca (što ovisi o tipu ovce i prehrani) oko 40 do 60 litara. Za kg sira trebaju prosječno oko 5—5,30 l mlijeka. Pramenke daju prosječno oko 1 kg vune zbog slabe obraslosti i gubitka prigodom napasivanja između grmlja i makija. Križanci s meriniziranim ovnovima daju 1,5—2 kg neoprane vune, a merino ovce i više od 4 kg.

Vuna kod običnih neoplemenjenih pramenki je gruba, te prelazi 40 i više mikrona promjera. Na gotovo svim otocima ima, ili je bilo pokušaja da se križanjem s merimo ovnovima ili s oplemenjenim domaćim sojevima dobije više i bolje vune. Tako je prema našim analizama pored grube vune npr. na Silbi, Olibu, Molatu, Istu, Škardi, Premudi, Sestrungu, Zverincu, Božavi, Ižu i Pašmanu bilo ovaca s vunom kvaliteta 29 do 38 mikrona, dakle uglavnom C-sortimenta. Ovi nam podaci daju samo orijentacionu sliku o kvaliteti vune zadarskog otočja, jer je analizirana vuna od samo 38 ovaca, a izmjereno samo 24.616 vunskih niti. Ovo ujedno ukazuje i na veliku neizjednačenost vune, budući da je najmanji broj niti, potrebnih za formiranje varijacijske krivulje bio 275, a najveći 1298. To znači, da je prosjek izmjerenih niti po ovcu oko 650. Na to ukazuju i velike vrijednosti za opseg varijabiliteta, tj. standardne devijacije, koje se kreću između 6 i 31,30.

Ishrana ovaca na paši u proljeće i u jesen kad krene vegetacija nešto je bolja, ali preko sušnog ljeta i zimi upravo kad su ovce bređe, vrlo je oskudna. Stoga bolji ovčari dohranjuju ovce iz ruke zrnjem leguminoza, maslinovim kominama, lišćem bagrema, šibike, planike, bršljana, zelenike i drugim, koje sabiru od mladih biljaka kao zalihu za vrijeme oskudice.

U pogledu daljeg pravca u uzgoju ovaca nastoje ovčari onih otoka, gdje postoje mljekarske zadruge (Olib, Silba, Molat) uzgojiti mliječni-vunski tip ovce zbog dobrog unovčenja kvalitetnog sira, a tamo gdje se osjeća jači manjak mlade radne snage, mesno-vunski tip, koji većim dijelom drže na jeftinoj ispaši. Nedostatak mlade radne snage zbog bježanja od motike i odlaska u druga zanimanja osjeća se sve više. U nekim naseljima izrodilo se shvaćanje mladéži čak u tom obliku, da se djevojke stide da ih se slika s vlastitom ovcom njihova kućanstva, jer da je sramota za buduću udavaču! One su voljne da drže ovcu prigodom mjerenja, no pobjegnu, čim ugledaju fotografski aparat, jer ne žele, da ih se smatra čobanicom! Nekad se takvo shvaćanje mladéži odnosilo samo na magarca, a danas je to deidentno shvaćanje protegnuto i na ovcu, za koju naš narod inače s pravom kaže, da zbog mnogih korisnih proizvoda ima zlatan papak. Ovakva shvaćanja treba, prije svega, poukom i većom brigom u pogledu investicija pobijati, ako želimo zacementi naš krš primjenom boljih metoda rada i predviđenim investicijama olakšati težak život našim stočarima.

Danas već imamo čitav niz starijih i novih studija i publikacija, šumarskog, tehničkog, hidrološkog, agronomskog, sociološkog i drugog karaktera, u kojima se za pojedine otoke ili skupine navode korisne mjere za poboljšanje privrednih prosvjetnih i drugih prilika na tom privredno važnom sektoru našeg Jadrana. Unatoč tomu su prema navodima J. Štahana u radu o »Uvjetima života na jadranskim otocima« (Anali Jadranskog instituta, svez. III Zagreb, 1961) prema orijentacionim podacima dosadašnje investicije na jednog stanovnika na ovom području iznosile su manje od jedne četvrtine prosječnih investicija u Jugoslaviji.

Prema prijedlozima narodnih odbora ukupne investicije za sve jadranske otoke (Stahan), iznose blizu 32 milijarde dinara, od kojih je do 1960. god. utrošena samo 1,1 milijarda. Od ukupnog iznosa otpada na najhitnije potrebe za elektrifikaciju oko 4,7, vodoopskrbu 3,4 saobraćaj 2,4 turizam 2,8, pomorstvo 5,6, ostalu industriju i zanatstvo 4,2, na poljoprivredu 1,6, zdravstvo i prosvjetu 1,6, ribolov i preradu ribe oko 2,3, preradu poljoprivrednih proizvoda 1,4 šumarstvo 0,24, trgovinu 0,27 i komunalnu djelatnost oko 1,3 milijarde. Poljoprivreda je u ovim prijedlozima zastupana samo sa 5%, a zajedno sa šumarstvom i ribolovom bez orerade, tj. primarne djelatnosti, sa 11,7%. Iz ovih se prijedloga odmah razabiru osnovne i najhitnije potrebe za pojačanje privredne zaostalosti. Među ove pripada elektrifikacija, industrija i zanatstvo sa oko 28%, saobraćaj s pomorstvom 25%, poljoprivreda sa šumarstvom i ribarstvom 11,7%, vodoopskrbni objekti 10,6%, turizam 8,5%, prerada poljoprivrednih proizvoda i ribe 5,4%, zdravstvo, prosvjeta, trgovina, i komunalna djelatnost sa 10,6%, dakle sveukupno 100,0%.

Elektrifikacija s industrijom i zanatstvom zajedno sa saobraćajem, pomorstvom i vodoopskrbom osnovni su elementi za oživljavanje privrednog života na otocima. Na te djelatnosti otpada za sve otoke više od 60% predloženih investicija, a ostatak na sve ostale djelatnosti.

Ako uzmemo u obzir sudjelovanje pojedinih bivših kotareva na ukupnim investicijama vidimo da Zadar sudjeluje sa oko 12,5%, Rijeka sa 36,5%, Šibenik sa 7%, Dubrovnik sa 28% i Split sa 17%.

U pogledu poljoprivrede najhitnije su potrebe poučavanja ljudstva i uvođenje moderne agrotehnike s najrentabilnijim kulturama (obrada, gnojidba, rodnije sjeme, suzbijanje štetočinja i bolesti i dr.). Ovamo treba pribrojiti pored pregonskog napasivanja i melioraciju pašnjaka, suzbijanje korova i napredniju zootehniku (uzgoj, dovoljnu i kvalitetnu ishranu, zoohigijenu pomoću matičnog knjigovodstva i dr.), osnivanje i kooperacija sa zemljoradničkim, voćarsko-vinogradarskim i stočarskim zadrugama. Postoje znatne mogućnosti za rentabilnu proizvodnju krmnog bilja radi bolje ishrane ovaca.

Konačno je potrebno da se zadruge i otkupna poduzeća pobrinu za povoljan otkup i plasman poljoprivrednih proizvoda i da, rukovodeći se realnim poslovnim moralom i umjerenom zaradom, nastoje stimulirati proizvođača a time i pridonijeti povećanju niskog dohotka poljoprivrednika. Sve te mjere treba što prije realizirati jer će one uvjeriti mladež, da je bolje zapeti, nego napuštati zemlju dok se zajednica sve više brine za njihov rodni kraj, a time i za stalnu bolju zaradu kao i bolji život.

Nastojanja šumara oko regeneracije crnike i drugog drveća uvođenjem brašnjevine i zaštitnih šumskih pojaseva, reguliranjem sječe i pregonске ispaše treba u interesu ublaživanja klimatskih nepogoda i poljoprivredne proizvodnje svesrdno pomagati, kako bi naš Jadran, ukras naše domovine, privredno oživio i ojačao, a njegovo stanovništvo što prije uživalo plodove svoga rada.